

O'ZBEKISTON TARIXIY-MADANIY MEROSINI TIKLASHDA XALQARO EKSPEDITSİYALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Shamayev Umarali Turg'unboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

<https://orcid.org/0009-0005-1502-888X>

UDK 94 (575.1)

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan tarixiy-madaniy meros obyektlarini tiklash va saqlash jarayonida xalqaro ekspeditsiyalarning o'rni va faoliyati tahlil qilinadi. Istiqbol yillarida arxeologik yodgorliklarga zamonaviy va kompleks yondashuv shakllanganligi, xalqaro hamkorlik aloqalarining rivojlanishi, O'zbekiston ilmiy muassasalari va xorijiy ekspeditsiyalar o'rtasidagi hamkorlikning natijalari yoritib beriladi. Shuningdek xalqaro tajriba asosida meros obyektlarini restavratsiya qilish va o'rganishning dolzarb yo'nalishlari ham ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: UNESCO, Buyuk Ipak yo'li, restavratsiya, konservatsiya, konservatsiya, Registon, Ichan Qal'a.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и деятельность международных экспедиций в процессе восстановления и сохранения объектов историко-культурного наследия, расположенных на территории Узбекистана. Освещается формирование современного и комплексного подхода к археологическим памятникам в годы независимости, развитие международных партнерских отношений, результаты сотрудничества между научными учреждениями Узбекистана и зарубежными экспедициями. Также указываются актуальные направления реставрации и изучения объектов наследия на основе международного опыта.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, Великий шелковый путь, реставрация, консервация, Регистан, Ичан-Кала.

Abstract: This article analyzes the role and activities of international expeditions in the process of restoring and preserving historical and cultural heritage sites located in Uzbekistan. It highlights the development of a

modern and comprehensive approach to archaeological monuments during the years of independence, the expansion of international cooperation, and the outcomes of collaboration between Uzbek scientific institutions and foreign expeditions. Additionally, the article outlines current trends in the restoration and study of heritage sites based on international experience.

Key words: UNESCO, Great Silk Road, restoration, conservation, Registon, Ichan Qal'a.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Tarixiy-madaniy meros — insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, ularni saqlash va tiklash jamiyatning madaniy o'zligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston hududi qadimdan ko'plab sivilizatsiyalar va madaniy markazlar joylashgan, bu esa uning tarixiy merosini boy va noyob qiladi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda tarixiy obidalarni tiklash va saqlash borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi, bu jarayonda xalqaro ekspeditsiyalar va hamkorlik aloqalarining o'rni kattadir. Xalqaro ekspeditsiyalar nafaqat arxeologik yodgorliklarni o'rganishda, balki madaniy almashinuv va ilmiy hamkorlikni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, O'zbekistonning Buyuk Ipak yo'li hududida Fransiya, Germaniya, Yaponiya kabi davlatlar bilan olib borilgan qo'shma ekspeditsiyalar arxeologik tadqiqotlarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda [1].

Xalqaro ekspeditsiyalar orqali O'zbekiston tarixiy merosining global ilmiy hamjamiyatda o'rganilishi yanada kengaymoqda. Ular nafaqat arxeologik qazilmalarni olib boradi, balki zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, yangi ilmiy metodikalarni amaliyotga tatbiq

etish va yosh olimlar uchun tajriba almashish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, xalqaro ekspeditsiyalar natijasida O'zbekistonning qadimiy shahar madaniyati va Ipak yo'li tarixidagi o'rnini yanada aniqroq yoritilmoqda.

Zamonaviy restavratsiya va konservatsiya texnologiyalari esa meros obyektlarini nafaqat saqlab qolish, balki ularning tarixiy ko'rinishini tiklash imkonini beradi. Masalan, Samarqanddagi Registon maydoni va Xivada joylashgan Ichan-Qal'a kompleksining tiklanishi ushbu yondashuvlarning muvaffaqiyatli namunalari hisoblanadi [2]. Bundan tashqari, O'zbekiston UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda meros obyektlarini saqlash va dunyo miqyosida targ'ib qilish bo'yicha loyihalarni amalga oshirmoqda. Bu esa mamlakat tarixiy va madaniy qadriyatlarini global darajada tanitishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston tarixiy-madaniy merosi nafaqat milliy boylik, balki jahon madaniyati uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ushbu merosni saqlash, tiklash va ilmiy tadqiq qilish muammolari global miqyosda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xalqaro ekspeditsiyalar va zamonaviy yondashuvlar O'zbekiston hududidagi tarixiy obidalarini chuqurroq o'rganish, ularning asl holatini saqlab qolish hamda restavratsiya qilish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shuningdek, global madaniy hamkorlik tizimida O'zbekiston madaniy merosining ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etilishi mamlakatning dunyo ilmiy maydonidagi o'rnini yanada mustahkamlaydi. Bu esa milliy tarixni rivojlantirish, yosh avlodga yetkazish va turizm salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, xalqaro ekspeditsiyalar va zamonaviy texnologiyalar asosida merosni saqlash va tiklash tadqiqotlari bugungi kun uchun nihoyatda dolzarbdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (JINTEPATYPA II METOD / MATERIALS AND METHODS). Ushbu maqola tayyorlash jarayonida O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosini tiklash bo'yicha mavjud ilmiy manbalar keng ko'lamda o'rganildi. Tadqiqotlarda asosan milliy va

xalqaro ilmiy nashrlar, arxeologik ekspeditsiyalar haqida ma'lumot beruvchi materiallar, shuningdek, madaniy merosni saqlash bo'yicha davlat siyosati va dasturlariga oid rasmiy hujjatlar asosiy manba sifatida ishlatildi. Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar va xorijiy ilmiy markazlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada zamonaviy texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar hamda xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar ham o'z aksini topgan.

Maqolada tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va xalqaro ekspeditsiyalar hisobotlari asos qilib olindi. Turli mamlakatlarning hamkorlikdagi tajribalari analitik va taqqoslash usullari orqali o'rganildi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va ekspertlarning fikrlari tahlil qilindi. Sifat va miqdoriy ma'lumotlar birgalikda tahlil qilinib, tarixiy-madaniy merosni tiklash jarayonining dolzarb jihatlari aniqlandi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, xalqaro arxeologik ekspeditsiyalar va ilmiy hamkorliklar sezilarli darajada kengaydi. Fransiya, Italiya, Rossiya, Yaponiya, Xitoy, AQSH kabi mamlakatlar bilan birgalikda olib borilgan tadqiqotlar yangi topilmalarni kashf etishga va tarixiy-madaniy merosni chuqurroq o'rganishga imkon yaratdi. Masalan, Jarqo'ton, Shoxruhiya, Poykend kabi joylarda topilgan noyob arxeologik obidalar O'zbekistonning boy tarixini yoritishda muhim ahamiyatga ega.[3] Ushbu xalqaro hamkorliklar nafaqat ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga, balki O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosini global ilmiy hamjamiyatga tanitishga ham xizmat qilmoqda. Misol uchun, Fransiya bilan olib borilgan qo'shma ekspeditsiyalar Samarqandning Afrosiyob hududida olib borilgan qazishmalar orqali qadimgi So'g'd madaniyatiga oid yangi ma'lumotlarni kashf etdi. Bu topilmalar O'zbekistonning tarixiy o'tmishini yanada boyitishga yordam berdi. Shuningdek, Xitoy bilan olib borilgan hamkorliklar ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, Surxondaryodagi

Chinortepa hududida olib borilgan qo'shma qazishmalar orqali Yueji qabilasining tarixiga oid yangi ma'lumotlar kashf etildi. Bu topilmalar Xitoy va O'zbekiston o'rtasidagi tarixiy aloqalarni yanada chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda.[4]

Xalqaro ekspeditsiyalar nafaqat arxeologik qazilmalarni amalga oshirishda, balki madaniy almashinuvni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonning Buyuk Ipak yo'li bo'ylab joylashgan hududlarida Fransiya, Germaniya va Yaponiya bilan birgalikda olib borilgan qo'shma ekspeditsiyalar arxeologik tadqiqotlarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu hududlarda olib borilgan ilmiy izlanishlar nafaqat tarixiy ma'lumotlarni aniqlashga, balki Ipak yo'li tarixining ilmiy nuqtai nazardan qayta ko'rib chiqilishiga sabab bo'ldi.[5] Bunday xalqaro arxeologik ekspeditsiyalar natijasida O'zbekistonning qadimiy shahar madaniyati, uning iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarining o'rni yanada aniqlashdi. O'zbek olimlari va xorijiy tadqiqotchilar o'rtasidagi hamkorlik ilmiy sohadagi yangi izlanishlarga turtki bo'ldi. Bu jarayonni ilmiy asosda o'rganish, tarixiy obidalarni tiklashda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni kengaytirishga olib keldi. O'zbekistonning arxeologik yodgorliklarini global ilmiy maydonda o'rganishning asosiy yo'nalishlaridan biri bu – tarixiy obidalar va arxeologik qazilmalarni zamonaviy texnologiyalar yordamida to'liq tiklash va tahlil qilishdir.

Zamonaviy restavratsiya texnologiyalari so'nggi yillarda tarixiy obidalarni saqlash va tiklash jarayonida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi.[6] Ushbu texnologiyalar yordamida ko'plab qadimiy yodgorliklar o'z asl ko'rinishiga qaytarilmoqda, shuningdek, yangi va ilg'or metodlar orqali obidalarining saqlanishi yanada mustahkamlanmoqda. O'zbekiston, o'zining boy tarixiy merosi bilan dunyoga mashhur bo'lgan mamlakat sifatida, bu jarayonlarda faol ishtirok etmoqda. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, ayniqsa, Samarqanddagi Registon maydoni va Xivadagi Ichan-Qal'a komplekslarining restavratsiyasida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Bu yondashuvlar o'zbek

me'moriy merosining saqlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Registon maydonidagi madrasalar va me'moriy yodgorliklar, o'zining tarixiy ahamiyati va go'zalligi bilan ajralib turadi. Bu obidalarni saqlash va tiklashda zamonaviy texnologiyalar joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Registon maydonidagi obidalarni tiklashda 3D skanerlash texnologiyasi qo'llanilgan. Ushbu texnologiya yordamida obidalar har bir detaliga qadar chuqur o'rganilib, ularning asl holatiga qaytarilishiga imkon yaratildi. Bu texnologiya, ayniqsa, o'zgarmas vaqtincha ko'rinishlarni, ya'ni binolar va ularning ichki qismlarini saqlab qolish uchun foydalidir. Misol uchun, Sherdor madrasasining fasadidagi o'zgartirishlar va yangilanishlar aniq belgilab, bu obidaning original holatini tiklashda yordam berdi. [7] Xivadagi Ichan-Qal'a kompleksi ham O'zbekistonning eng qadimiy me'moriy obidalaridan biri bo'lib, uning restavratsiyasi jarayonida zamonaviy texnologiyalar va xalqaro tajribalar joriy etilgan. Bu jarayonda Xitoy ekspertlarining texnik yordamidan foydalanildi va an'anaviy qurilish uslublari ham hisobga olindi. Shuningdek, restavratsiya ishlari O'zbekistonning madaniy merosini global miqyosda tanitishga yordam beradi.[8]

Bu kabi texnologiyalar nafaqat saqlash jarayonida, balki tarixiy obidalarni tadqiq qilishda ham katta rol o'ynaydi. Har bir detalni to'g'ri qayta tiklash uchun zamonaviy usullar asosida olib borilgan tadqiqotlar, obidaning tarixiy qiymatini yanada oshiradi. Shuningdek, Registon maydonidagi obidalar nafaqat mahalliy, balki xalqaro miqyosda ham keng tanitilgan. Bu esa turizmni rivojlantirishda va ilmiy tadqiqotlar olib borishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

O'zbekistonning madaniy merosini saqlash va rivojlantirishda UNESCO bilan hamkorlik katta ahamiyatga ega. 1993-yilda UNESCO tashkilotiga a'zo bo'lgan mamlakatimiz, shu bilan birga, 1996-yilda Toshkentda UNESCO vakolatxonasini ochdi. Bugungi kunda UNESCO Toshkent vakolatxonasi turli sohalarda faoliyat yuritmoqda, jumladan texnik yordam ko'rsatish, o'qituvchilarni malakasini oshirish, media islohotlarini

amalga oshirish, shuningdek, an'anaviy va nomoddiy madaniy merosni saqlash kabi masalalarda hamkorlikni yo'lga qo'ygan. UNESCO tomonidan taqdim etilayotgan texnik yordam va tavsiyalar O'zbekistonning tarixiy obidalarini saqlashda muhim rol o'ynaydi [9]. O'zbekiston va UNESCO o'rtasidagi hamkorlikning yana bir muhim yutuqlaridan biri — 2021-yilda tashkil etilgan Butunjahon merosi obyektlari bo'yicha Xalqaro maslahat kengashining (IAC) ishga tushirilishidir. Ushbu kengash, O'zbekistonning tarixiy obyektlarini saqlash va boshqarish bo'yicha xalqaro ekspertlar bilan birgalikda tavsiyalar ishlab chiqadi va amalga oshiradi. Bu kengashning tashkil etilishi, o'zbek tarixiy merosini dunyo miqyosida saqlash va tanitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro maslahat kengashining faoliyati, O'zbekistonning madaniy merosini saqlashda yurtimizning ekspertlarining bilim va tajribalarini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, bu jarayon nafaqat mamlakat ichidagi obidalarni saqlashni kuchaytiradi, balki O'zbekistonni xalqaro maydonda tanitishda ham samarali vosita bo'ladi [10].

Bu hamkorlik, shuningdek, o'zbekistonlik yosh olimlarga o'z bilimlarini kengaytirish va xalqaro miqyosda ilmiy almashinuvlar o'rnatish imkoniyatini yaratadi. Yosh olimlar uchun UNESCO tashkiloti bilan hamkorlik, o'zlarini xalqaro ilmiy jamiyatga tanitish, yangi ilmiy metodlar va yondashuvlarni o'rganish uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi. Natijada, yosh olimlar O'zbekistonning tarixiy merosini saqlash va tiklash bo'yicha yangi texnologiyalarni qo'llashda muhim rol o'ynaydilar.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). O'zbekiston tarixiy-madaniy merosini tiklash va saqlash jarayonida xalqaro ekspeditsiyalar va zamonaviy yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda tarixiy obidalarni tiklashda ilg'or ilmiy metodlar va texnologiyalar joriy etilib, xalqaro hamkorliklar kengaytirildi. Xalqaro ekspeditsiyalar, jumladan, Fransiya, Germaniya, Yaponiya, Xitoy va boshqa mamlakatlar bilan olib borilgan tadqiqotlar orqali yangi arxeologik topilmalar kashf etildi va O'zbekistonning boy madaniy merosi global ilmiy hamjamiyatda yanada kengroq o'rganildi. Zamonaviy restavratsiya va konservatsiya texnologiyalarining qo'llanilishi esa tarixiy obidalarining saqlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Samarqandning Registon maydoni, Xivadagi Ichan-Qal'a kabi obidalar, yangi texnologiyalar va xalqaro tajribalar yordamida tiklanib, nafaqat milliy, balki xalqaro darajada keng tanitilmoqda. O'zbekistonning madaniy merosi UNESCO bilan hamkorlikda dunyo miqyosida yanada tanilgan va saqlanmoqda. Bundan tashqari, xalqaro ekspeditsiyalar nafaqat ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, balki madaniy almashinuvni kuchaytirishga ham xizmat qiladi. Bu jarayonlar O'zbekistonning tarixiy-madaniy boyliklarini saqlash va yoritishda, turizmni rivojlantirishda va ilmiy izlanishlarga turtki berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, O'zbekiston tarixiy merosini tiklashda xalqaro hamkorlikning yanada kengayishi va zamonaviy texnologiyalarni keng qo'llash zaruriyati muhim strategik yo'nalishlardan biridir.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. *International Cooperation in Archaeology: Uzbekistan and France Joint Expeditions.* – <https://archaeology.uz/en/pages/the-international-cooperation>.
2. *Uzbekistan to Restore 34 Cultural Heritage Sites in 2022* // Uzbek Travel. – <https://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/news/uzbekistan-to-restore-34-cultural-heritage-sites-in-2022>.
3. *The Discovery of Ancient Sogdian Artifacts* // National Center of Archaeology, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. – <https://archaeology.uz>.

4. *China Reaches Back in Time to Challenge the West. Way, Way Back* // The Wall Street Journal. – <https://www.wsj.com/science/archaeology/china-reaches-back-in-time-to-challenge-the-west-way-way-back-236c4e90>.
5. *National Center of Archaeology, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.* – <https://archaeology.uz>.
6. *Registonni asrashda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalaniladi* // Daryo.uz, 24.05.2019. – <https://daryo.uz/2019/05/24/registonni-asrashda-zamonaviy-axborot-texnologiyalaridan-foydalaniladi>.
7. *Samarqandda Registon maydonining restavratsiyasi* // Gazeta.uz, 04.06.2018. – <https://www.gazetuz.uz/2018/06/04/restavratsiya>.
8. *Ichan-Qala – Restavratsiya va hamkorlik* // UNESCO World Heritage Centre. – <https://whc.unesco.org>.
9. *UNESCO Toshkent vakolatxonasi haqida* // UNESCO. – <https://www.unesco.org/en/fieldoffice/tashkent/about>.
10. *Xalqaro maslahat kengashi haqida ma'lumot* // UNESCO. – <https://whc.unesco.org/en/statesparties/uz>.